

**Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Кафедра теорії та історії світової літератури**

**Серія «Бібліотека кафедри теорії та історії світової
літератури НН ІФЖ ЖДУ ім. І. Франка»**

**ЖИТОМИР
«ПОЛІССЯ»
2014**

*Моим родителям –
Антонине Георгиевне и
Федору Борисовичу
Бондаренко*

Галина Бондаренко

***ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ ПРОСПЕКЦІЇ:
КОМПАРАТИВІСТСЬКА ГЕНОЛОГІЯ***

ЖИТОМИР
«ПОЛІССЯ»
2014

УДК 82.09 – 1/-9
ББК 83:83.3
Б 81

*Надруковано за ухвалою Вченої ради
Житомирського державного університету ім. І. Франка
(протокол № 10 від 27 травня 2011 року)*

Рецензенти:

Петро Васильович Білоус,
доктор філологічних наук, професор.
Володимир Олегович Єршов,
доктор філологічних наук, професор.
Луїза Костянтинівна Оляндер,
доктор філологічних наук, професор.

Г. Ф. Бондаренко. Літературознавчі перспекції: компаративістська генологія. – Житомир : Вид-во «Полісся», 2014. – 240 с. Серія «Бібліотека кафедри теорії та історії світової літератури НН ІФЖ ЖДУ ім. І. Франка».

ISBN 978-966-655-726-4

Автор збірки досліджує основні тенденції та закономірності розвитку світової літератури в їх історичному русі від XVIII ст. до сучасності. Це завдання реалізується через висвітлення проблематики художніх творів, спостереження над виникненням, розвитком та взаємодією провідних жанрів, пануючих літературних стилів, системи художніх принципів та засобів організації та функціонування тексту в синхронії та діахронії. Дослідник аналізує твори Вольтера, А. Адамовича, Л. Андреева, В. Астаф'єва, М. Булгакова, Г. Веллса, В. Катаєва, Т. Манна, Дж. Д. Селінджера, С. Смірнова, Г. Філдінга, К. Чапека з позицій компаративістської генології, перспективних шляхів поступу методології сучасного літературознавства.

Книга призначена спеціалістам-літературознавцям, вчителям-словесникам, аспірантам, студентам-філологам, всім, хто цікавиться проблемами сучасного літературознавства.

ISBN 978-966-655-726-4

© Г. Бондаренко

З М І С Т

Інтелектуалізм у літературі

Притча як видова категорія	9
Філософська повість-притча: досвід Вольтера	14
Своєрідність жанрової природи повісті Вольтера «Кандід, або Оптимізм»	20
Притчева матриця в оповіданнях Леоніда Андрєєва про революцію	29
Структура художнього світу в новелі Томаса Манна «Смерть у Венеції»	35
Слов'янські типи в новелістиці Томаса Манна	44
Особенности жанровой природы повести Виктора Астафьева «Печальный детектив»	50

Надбання романного жанру

Прояви авторської свідомості у вступних есе роману Генрі Філдінга «Історія Тома Джонса, знайди»	65
«Великий сміливець сучасності». «Війна світів» Герберта Джорджа Веллса як роман-пересторога	76
«Вболіваючи за людину і людство». Жанрова природа роману Карела Чапека «Війна з саламандрами»	85
«Над прірвою у житті» Дж. Д. Селінджера як лірико-психологічна повість	90
«Брестская крепость» С. С. Смирнова: к проблеме документализма	99
Про деякі особливості поетики «мовістських» творів Валентина Катаєва	108
Реінтерпретація документу: «Книги народної пам'яті» Алєся Адамовича	115

Нова драма: «друга хвиля»

Драматургічні експерименти Леоніда Андрєєва	127
Між епікою та драмою: досвід М. О. Булгакова (на матеріалі роману «Життя пана де Мольєра» та п'єси «Кабала святош»)	136
Ремарка у художньому світі Михайла Булгакова	144
Концептуальність хронотопа в романі Михайла Булгакова «Белая гвардия» и пьесе «Дни Турбиных»	154

Поетичні перспективи

Анна Ахматова – російська Сапфо	173
Людина і світ в поезіях К. І. Галчинського	187
Концептуальна поезія: витоки і розвиток	196

Есеїстика

«Друг вечный...» (Ф. М. Достоевский)	207
Сестра моя – жизнь (Б. Л. Пастернак)	210
«Рукописи не горят...» (М. А. Булгаков)	218
Новый Аввакум (А. И. Солженицын)	226
«Мне повезло во всех отношениях...» (И. А. Бродский)	233

Інтелектуалізм у літературі

Частина перша

*Щоб бути письменником, треба мати дрібкі уяви,
здатність переходити межі, ламати схеми лінійного
знання. Але ось чого не можна робити, – це не можна
вбивати дитину, що живе в нас.*

Пауло Коельо

СЛОВ'ЯНСЬКІ ТИПИ В НОВЕЛІСТИЦІ ТОМАСА МАННА

Загальновідомо, як шанував російську літературу Томас Манн (1875 – 1955). Цей важливий момент його духовного становлення знайшов своє висвітлення майже в усіх критичних працях щодо дослідження його життя та творчості [7, 8, 10]. На Заході він вважався одним з найкращих знавців та поціновувачів російської класики. В його спадщині можна зустрітись з міркуваннями про духовну постать та твори О. С. Пушкіна, М. В. Гоголя, І. О. Гончарова, І. С. Тургенева, М. С. Лескова, А. П. Чехова, пізніше – М. Горького, Д. С. Мережковського, І. О. Буніна, І. С. Шмельова та інших. В той же час письменник неодноразово підкреслював, що його сприйняття соціального та культурного життя Росії – це сприйняття «не росіянина», хоча зобов'язаного російській літературі багато в чому. «За власною духовною формою» письменник вважав себе європейцем. А в культурі Західної Європи він все життя намагався визначити сповнену протиріч стихію німецької психології: «в натурі німця поєднується жага спілкування зі світом і боязнь перед ним, космополітизм та провінціалізм» [6, с. 305]. Ця теза обумовила межу між проблемою впливу інонаціональної культури на художника і водночас його національним самовизначенням.

У свій час М. Г. Чернишевський головну заслугу російського генія О. С. Пушкіна бачив у тому, що той додав літературі статус та гідність національної справи. Саме про підняття німецької літератури до рівня високого служіння мріяв і Т. Манн. Цьому він присвятив все своє життя, це є основним нервом всіх його статей та есе, присвячених літературі. Загальновідомо, що основною темою творчості Т. Манна була стихія бюргерства як особливої високорозвиненої духовної сфери життя. Для письменника це майже науковий термін, сумарне визначення європейської гуманістичної культури. В контексті художньої спадщини Т. Манна дефініція «бюргерство» є близькою до понять «інтелігентність» та «благородство». Саме ці риси він бачив в постатях видатних російських письменників.

Видатними творами довоєнного періоду в творчості Т. Манна є дві новели «Тоніо Крегер» (1903) та «Смерть у Венеції» (1911). Цілком поділяємо думку німецької дослідниці І. Дірзен, що «вже цих двох оповідань-шедеврів було б достатньо для того, щоб Т. Манн зміг посісти важливе місце в німецькій літературі кануну Першої світової війни» [4, с. 57]. Саме в них втілений чеховський принцип – вміння показати життя в простих, але концептуальних елементах. В цих новелах проблема «художник і життя», думка про гуманістичну відповідальність митця перед своєю країною і часом вирішується Т. Манном яскраво та органічно. Як «Тоніо Крегер», так і «Смерть у Венеції» стають своєрідною інтродукцією до його інтелектуальних романів, починаючи з «Чарівної гори» (1925) та закінчуючи «Доктором Фаустусом» (1947). Духовні пошуки героя, як завжди у Т. Манна, близькі сумнівам та пошукам самого автора. Новела «Тоніо Крегер», за визначенням самого Т. Манна, назавжди залишиться для нього найулюбленішою.

Авторський інтерес зосереджений на трагедії художника, що прагне природності та гармонійності, але його інтелектуалізм та вимогливість стають прокляттям, причиною глибокої духовної кризи. Його візаві, російська художниця Лизавета Іванівна, визначає це так: «Вирішення проблеми, яка вас так хвилювала <...> полягає в тому, що ви – звичайнісінький міщанин <...>. Ви міщанин на хибному шляху, Тоніо Крегер, міщанин, що збився на манівці» [5, с. 100]. Переклад, як на нашу думку, неточний, адже бюргер та міщанин, особливо в слов'янській традиції, поняття зовсім не тотожні. І все ж таки дуже показовим є той момент, що героєм-ідеологом, своєрідним резонером стає у Т. Манна росіянка. Імагологічна опозиція «я-інший» [9] постає в художньому світі новели перш за все як контраст рефлектуючого героя та героя, в якому поєднуються і стихія думки, і стихія справи. Коли Тоніо приходить до її майстерні, Лизавета Іванівна не припиняє роботи: «Вона всміхнулася, переклала пензлик у ліву руку, в якій тримала палітру, подала Тоніо праву і, похитавши головою, глянула йому просто у вічі» [5, с. 87]. Хоча в «Слові про Чехова» Т. Манн підкреслює спільну з німцями «безмежну пристрасть росіян до філософствування та суперечок» [6, с. 526], але в художній тканині новели «Тоніо Крегер» Лизавета Іванівна, на відміну від Тоніо, не багатослівна, емоційна та стримана водночас, а її портрет викликає в пам'яті образи російських суфражисток, повністю байдужих до свого суто жіночого начала: «Вона була десь такого віку, як і Тоніо, тобто мала трохи більше як тридцять років. На

ній був синій заляпаний фарбами фартух <...>. Її каштанове волосся, скручене в тугий вузол, по боках уже ледь посивіле, лягало на скроні м'якими хвилями, обрамлюючи смагляве, незвичайно симпатичне обличчя слов'янського типу, кирпате з широкими вилицями і маленькими чорними блискучими очима» [5, с. 88].

На перший погляд, художній образ Лизавети дещо штучний, надмірно раціоналістичний. Бесіда з Тоніо, що займає центральне місце в новелі, побудована не як діалог, а скоріше, як монолог в діалозі; це різновид самоаналізу, і з цього приводу спочатку здається недоцільною така прискіплива увага до її портрету, змалюваного з явною авторською симпатією. Як відомо, однією з особливостей стильової манери Т. Манна є прийом прихованих асоціативних зв'язків, перегукування певних тем та мотивів. Висловимо припущення, що в даному випадку портретна характеристика героїні пов'язана з національною самоідентифікацією росіян та німців. Зустрівшись через багато років і не наважившись підійти до своїх юнацьких кумирів Ганса Гансена та Інгеборг Гольм, Тоніо відмічає їх схожість: «кобое були тієї самої раси, того самого типу, належали до тієї породи світлих, блакитнооких, білявих людей, які породжують уявлення про чистоту, безтурботність, веселість, про горду і просту цнотливість» [5, с. 126]. Подібна зовнішня полярність двох типів – слов'ян та німців – в концепції новели призначена, на наш погляд, загострити момент пошуків істини для Тоніо Крегера. Ганс та Інга – втілення бюргерської гармонійності, оптимізму, життєрадісності. І тому вони не замислюються над філософією життя – вони просто насолоджуються ним. В якійсь мірі вони і є досконалими творіннями природи та мистецтва. В образній системі новели можна вичлїнити дуалізм художньої структури: Ганс і Інга – Тоніо та Лизавета, – як антиномія життя та мистецтва. І водночас – її троїстість, адже позиції двох творчих людей – німця Тоніо та росіянки Лизавети Іванівни – не збігаються. В Тоніо Т. Манн достовірно зобразив тип споглядаючого художника і оцінив його естетичну позицію як кризу бюргерської культури.

Суперечка героїв – фактично суперечка двох естетик. Програмні слова Тоніо на захист нового декадентського мистецтва глибоко пережиті, але непереконливі. Т. Манн широко використовує такий прийом, як «мовний портрет» (З. С. Паперний). Манера говоріння у Т. Манна – це щось більше, ніж особливість мовлення людини. Вона привідкриває важливі риси характеру, вказує на

культурний рівень людини, її соціальний стан. Адже постать російської художниці втілює конкретний жіночий тип, породжений епохою: вона явно не «синя панчоха», але й не світська дама. Тоніо називає її «подруга». Т. Манн з його мрією про гуманістичне суспільство в стосунках Тоніо та Лизавети бачить паростки етики майбутнього – дружби, довіри, порозуміння між чоловіком та жінкою.

На зміну «категорії художнього образу» в новелі з'являється категорія «художньої ідеї» [2], яка породжує нову типологію художнього образу та нові художні прийоми створення цього образу, а саме: це тип жінки-ідеолога, герой як «зайва відчужена людина», аналіз «діалектики душі», свідомість як самосвідомість, думання та дієвість в характері, музичний ліризм та графічність, підтекст, асоціативність та т.і. В знаменитій новелі Т. Манна «Смерть у Венеції» перлиною твору, а також смисловим концептом є образ польського чотирнадцятирічного хлопчика Тадзьо: «Його обличчя, бліде, граціозне, облямоване медового кольору волоссям, з рівною лінією носа, гарним ротом і чудесним, божисто-поважним виразом, нагадувало грецькі скульптури найкращої доби» [5, с. 171].

Тадзьо – це відповідь впливу хворобливого декадентського мистецтва, відкриття втраченого гуманістичного змісту художньої творчості. Основні сфери авторського інтересу, як і в «Тоніо Крегері», особистість – бачення світу – проблема мистецтва. Т. Манн визначив свій твір як «строгу новелу», тобто оповідання, написане в підкреслено об'єктивній манері.

В порівнянні з «Тоніо Крегером» тут посилено прийом авторського коментаря. Це стосується і образу хлопчика, «прекрасного, як бог». Якщо Лизавета Іванівна у Т. Манна живе усамітненим життям, ми нічого не знаємо про її соціальне та побутове оточення, то Тадзьо вперше з'являється серед різних людських типів, де «явно переважав слов'янський елемент» [5, с. 171]. Коло звужується до родини – мати та троє сестер героя. Як і в портреті та одязі Лизавети Іванівни, Т. Манн підкреслював нарочиту простоту і «цнотливість» одягу дівчаток, суворі правила виховання, а коли в цій сцені з'являється мати Тадзьо, Т. Манн буквально одним-двома штрихами змальовує правдивий образ і переконливий характер: «Трималася жінка холодно й поважно, а в зачісці її ледь припудрених кіс і в крої сукні відчувалася та простота, яка є ознакою доброго смаку всюди, де побожність невід'ємна від аристократизму». І далі Т. Манн додає важливу ремарку. «Вона могла бути дружиною

високого німецького урядовця» [5, с. 173]. Наявний імагологічний аспект. Приховано тут простежується полемічність щодо розповсюдженого погляду на слов'ян (зокрема, росіян) як людей з «безмежною пристрастю до безплідного філософствування та суперечок» [6, с. 526].

Слов'яни для Т. Манна – люди в цілому гармонійного характеру, тобто такі, що прагнуть гармонії фізичного та духовного, розумового та емоційного, ідеального та земного. Перші підходи до втілення такого людського типу можна побачити вже в «Тоніо Крегері», але в новелі «Смерть у Венеції» цей ідеальний, за Т. Манном, тип постає перед читачем і в конкретному пластичному зображенні, і як багатогранний символ. Загальновідомо, що спочатку в центрі новели Т. Манн думав поставити Й. В. Гете як постать істинного бюргера, як зразок гармонійності та справжнього мистецтва.

Вибір на цю роль польського підлітка, на наш погляд, не випадковий: по-перше, це данина поваги «святій» російській літературі з її високим стилем та естетичним ідеалом; «польський вибір», думаємо, пов'язаний також з усталеним поглядом на цю націю як на неперевершених романтиків (А. Міцкевич). І, нарешті, в новелі присутній чисто античний рецептивний аспект обоженнювання юнацької краси. Творча свідомість Т. Манна сприймає цей поетичний образ як суцільну досконалість, певний синтез, поєднання різноманітних життєвих сфер.

Тадзьо віддзеркалює настрої та почуття Ашенбаха і стає в концепції новели антиподом митця мимоволі, раба виснажливої праці, не-живої людини. Образ Тадзьо має для Т. Манна загальнозначущий філософський символічний зміст як єдність та боротьба протилежностей, як протиставлення хворобливої декадентської свідомості та античної краси і природності.

Таким чином, причини появи в новелах Т. Манна героїв слов'янського походження мають декілька пояснень: 1) це досконале знання російської літератури та захоплення людськими типами в творах російських класиків; 2) відчуття близькості двох націй – на рівні історії, на рівні культури, на рівні людського психотипу; 3) аналітичне подолання письменником звичних стереотипів щодо національного характеру (як німецького, так і слов'янського); 4) намагання побачити в іншому – «Я» та водночас – «не Я» [9]; 5) міркування Т. Манна про переваги слов'янського характеру над

німецьким (наприклад, Обломов – Штольц) [6]. Імагологічний аспект творчості письменника знайде свій подальший розвиток в привабливому образі росіянки Клавдії Шоша в романі «Чарівна гора».

1. Бондаренко Г. Своєрідність стилю Томаса Манна в новелі «Смерть у Венеції» // Вивчення зарубіжної літератури в 11 класі. – Житомир : Полісся, 2003. – 204 с. – С. 43–52.
2. Гачев Г. Д. Жизнь художественного сознания. Очерки по истории образа. – М. : Искусство, 1972. – 200 с.
3. Гачев Г. Д. Образ в русской художественной литературе. – М. : Искусство, 1981. – 247 с.
4. Дирзен И. Эпическое искусство Томаса Манна. Мировоззрение и жизнь. – М. : Прогресс, 1981. – 302 с.
5. Манн Т. Тристан. Новели. – К. : Дніпро, 1975. – 292 с.
6. Манн Т. Собр. Сочинений: в 10 т. – Т. 10. – М. : Художественная литература, 1961. – 696 с.
7. Мотылёва Т. Л. Томас Манн и русская литература. – М. : Знание, 1975. – 64 с.
8. Русакова А. В. Томас Манн в поисках нового гуманизма. – Л. : Изд. Ленинградского университета, 1975. – 183 с.
9. Орехов В. В. Російська література та імагологічний дискурс у російсько-французькому літературному діалозі першої половини XIX століття: Автореф. ... дис. д-ра філолог. наук: 10.01.02 ; 10.02.05. – К., 2008. – 35 с.
10. Фёдоров А. А. Томас Манн. Время шедевров. – М. : Изд. Московского университета, 1981. – 336 с.

